

4. Геоэкономическая формула мироустройства / Александр Неклесса. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://devec.ru/almanah/7/1427-aleksandr-neklessa-geoeconomicheskaja-formula-miroustrojstva.html>.
5. Дергачев В.А. Геоэкономика (Сучасна геополітика) / В.А. Дергачев. – К. : ВИРА-Р, 2002. – 512 с.
6. Керашев А.А. Развитие подходов к глобализации экономических отношений / А.А. Керашев // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2005. – Вып.3. – С.85-88.
7. Кібальник Л.О. Основні напрями гео економічних трансформацій в умовах світових фінансових криз / Л. О. Кібальник // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К., 2013. – Вип. 115. – Ч.1. – С. 49–57.
8. Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: учебник для вузов / Э.Г.Кочетов. – М. : Норма, 2006. – 528 с.
9. Миронова О.А. Современные тенденции развития мировой финансовой сферы / О.А. Миронова, Е.М. Соколова // Финансовые исследования. – 2000. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rseu.ru/Fin_issled/
10. Неклесса А. Геоэкономика / А. Неклесса. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/>
11. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: [Підручник] / В.Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
12. Поручник А. Транснационализация и регионализация национальных экономических систем в условиях глобализации // Глобальное экономическое развитие: тенденция, асимметрии, регулирование: [монография] / под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К. : КНЭУ, 2013. – С. 47–60.
13. Черная И.П. Геоэкономика: Учебное пособие / И. П. Черная. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. – 248 с.
14. Філософія інтеграції: Монографія / За заг. ред. В.Д. Бондаренка, Ф.Г. Ващука. – Ужгород : ЗакДУ, 2011. – 544 с.

УДК 321.7:316.422(477)

Хижняк І.А

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР «ГІБРИДНОЇ» МОДЕРНІЗАЦІЇ І НЕОПАТРИМОНІАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ РЕГІОНІ «OMNES ET SINGULOS»

Наявність нових реалій існування «гібридної» модернізації і неопатримоніальної демократії в умовах специфіки ситуації в Україні після подій на Євромайдані обумовили і певну специфіку формування структури влади, що визначилася після прийняття конституційної реформи 2004 р. Внутрішньополітичні аспекти українського виміру подані у вигляді субсистемної складової, визначеної як «Гібридний» акорд неопатримоніальної демократії по-українськи. Поряд з окресленням її внутрішньої структури і організації особлива увага звертається на взаємодію її складових: ієрархію, що виникла, і відповідну субсистемну організацію, яка оформлена різними рівнями функціональності, а також тісним зв'язком самої субсистемної складової та всім набором її елементів.

Ключові слова: «гібридна» модернізація, неопатримоніальна демократія, концепція історичного інституціоналізму, субсистемна складова, український вимір, геополітичний код «omnesetsingulos».

Хижняк І.А. Українське измерение «гібридної» модернізації і неопатримоніальної демократії в геополітичний регіон «omnes et singulos»

Наличие новых реалий существования «гібридної» модернізації і неопатримоніальної демократії в умовах ситуації, що виникла в Україні після подій на Євромайдані, обумовили і певні специфіку формування структури влади, яка позначилась після прийняття конституційної реформи 2004 г. Внутріполітичні аспекти українського виміру представлені в вигляді субсистемної складової, визначеної як «Гібридний» акорд неопатримоніальної демократії по-українськи». Наряду з визначенням її внутрішньої структури і організації особливу увагу приділяється взаємодії її складових: виниклої ієрархії і, відповідно, субсистемної організації, оформленої різними рівнями функціональності, а також тісної зв'язкою самої субсистемної складової і всього набору її елементів.

Ключевые слова: «гібридна» модернізація, неопатримоніальна демократія, концепція історичного інституціоналізму, субсистемна складова, українське измерение, геополітичний код «omnes et singulos».

Khyzhnyak I.A. Subsystemic Hybrid Modernization And Neopatrimonial Democracy: Geopolitical Outline of the Ukrainian Dimension In the («Omnes Et Singulos»)

Ever since the events in the Euromaidan certain particularities of hybrid modernization and neopatrimonial democracy that exist in Ukraine nowadays, ensured formation of the specific features of the local power structure. The latter strictly corresponds to the Constitutional reform in 2004. Though it also enlarged tangible involvement in the Russian-Ukrainian cultural and historical geographic agglomerate in particular. The major aspects of the Ukrainian dimension were actualized in the author's assertion of subsystemic cluster as «Hybrid accord of the neopatrimonial democracy in the Ukrainian style». Its inner systemic structure and organization are depicted as close interrelation of its components added with newly emerged hierarchy and formulated as various levels of functions and close communication as well as the whole bundle of encompassed elements.

Keywords: hybrid modernization, neopatrimonial democracy, a concept of historic institutionalism, the Ukrainian dimension, a subsystemic component, a «omnes et singulos» geopolitical code .

Субсистемний сегмент «Гібридний» акорд неопатримоніальної демократії «по-українськи»

Модернізації потребують країни, де ринкові демократичні традиції не є достатньо розвинутими. У цьому плані Україна не є виключенням. Зазвичай модернізація поєднується з привнесенням у суспільне життя інститутів і норм, які не є культурно або цивілізаційно властивими для конкретної нації. Базовою умовою для модернізації стає критична переоцінка історичного минулого та сьогодення.

Серед найбільш теоретично окреслених **типів модернізації** існує принаймні два найбільш зрозумілих для суспільств пострадянського простору: **спонтанна модернізація** – характерна для країн, де мали місце поступовий і довготривалий перехід до раціональних суспільних структур через самовільне накопичення передумов у тих або інших галузях суспільного життя, поєднання яких дало якісний поштовх до бажаних змін (США, Велика Британія). До іншого типу **модернізації** – **вторинного, неорганічного, відзеркаленого** – слід віднести країни, які з тих або інших причин відстали у своєму розвитку і зараз за рахунок спроб використання досвіду передових країн намагаються наздогнати їх за рівнем і якістю життя. Іншими словами, це також означає «вписатися» у процес, що раніше подавався як історичний і іманентно український під назвою «*осучаснення навздогін*» [4].

Своєрідність суто українських властивостей **політичної модернізації** було окремо визначено як «перехід, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно організованого державно-монопольного правління методами прямого керівництва (командно-адміністративна система) до визначення державних пріоритетів соціального-економічного розвитку, виходячи з суспільних потреб» [2].

Центральною проблемою теорії **політичної модернізації** є аналіз політичних систем *перехідного періоду*. Коло проблем, пов'язаних із цим, є досить широким і різноманітним. До нього, зокрема, належать проблеми і власне *українського зразка*, що стосуються джерел характеру і напрямків політичних змін при переході від традиційного до сучасного суспільства.

У межах процесу модернізації у цьому випадку зазвичай мають відбуватись наступні зміни:

- 1) удосконалення системи суспільних відносин і зміна укладу життя – поява нових процедур і механізмів, що регулюють конфлікти і вирішують соціальні проблеми;
- 2) зростання ступеню свідомості і самостійності індивідів;
- 3) у галузі економіки – максимальне розповсюдження товарно-грошових відносин, поява нових передових технологій, досягнення високого рівня професійної спеціалізації менеджерів і найманих працівників;

4) зміна соціальних відносин – перехід від імобільного станового соціуму до динамічного, заснованого на високій соціальній мобільності і соціальній конкуренції.

При цьому, з числа характеристик вже самого процесу **модернізації** слід звернути особливу увагу на наступні:

- 1) **комплексність**, бо вона охоплює всі сфери життя суспільства;
- 2) характер **протяжності** – **модернізація** ніколи не відбувається за одну мить, а поділяється на етапи (поява реформаторської еліти, ініціювання перетворень, розповсюдження і закріплення результатів);
- 3) **глобальний характер** – почавшись у країнах Заходу, процес згодом розповсюджується на увесь світ;
- 4) **системність** – зміна будь-якого елемента або цілої сфери життя суспільства приводить до зміни вже інших з цього ж числа, тобто культурні зміни і політичні зміни приводять до змін в економіці і навпаки.

Ми зосереджуємо увагу власне на **системності** з огляду на її пряму логіку взаємозв'язку з нашою гіпотезою розглядати обидва – *російський і український* – **субрегіони спільної культурно-географічної агломерації як окремі субрегіональні підсистемні одиниці**, які в той же час мають певний прояв *особливих штрихів кардинальних політичних внутрішніх відмінностей*. Вони, як зазначалося, мають **обопільний синкретичний характер** (в якому спостерігається сполучення різнопорядкових, контраверсійних і навіть протилежних системних ознак). Особливий вид нової, *модерної видозміни регіональної субсистеми* міждержавних відносин, що виникла внаслідок *Революції Гідності* в Україні, досі є предметом неповторних побоювань і жахів для провладної еліти в Росії.

Тому зараз ми маємо всі підстави стверджувати, що поява *партикулярно-підсистемного, «гібридного» геополітичного регіону* з відповідним *кодом «omnes et singulos»* фактично є результатом дії **системи** нових міждержавних відносин, які стали формуватись у XXI ст. І само по собі його місце знаходження не є в дійсності таким, яке управляє за великим рахунком всім існуючим **модернізаційним** комплексом затребувань і до того ж в автономному режимі (як, наприклад, про це інформаційно намагаються подавати в Кремлі). Означена одиниця **регіонального виміру** є об'єктом керівництва з боку глобальної машини світоуправління і має, відповідно до нашої гіпотези, назву *«плюралістична півтораполярність + Росія»*. Остання також позначена

відвертою схильністю до застосування **військової сили** з акцентом на **тероризм**, хоча при повному риторичному запереченні цього (*при прогнозі на майбутнє цілком можливої*) **багатополярності при домінуючій дифузії трансатлантичної складової**». Правда реально, як вже зазначалось, локальна одиниця саме такого порядку вже зараз являє собою інноваційну **регіональну структуру** (феномен «**фактора визначального регіону**»), яка почала по суті **змінювати** політико-системний смисл всієї сучасної глобальної розстановки сил.

Фактично, власне з глобального рівня, як бачимо, здійснюється прямий вплив на процес **модернізації**, а сама **модернізація** певно, як реально існуючий феномен, на пряму впливає на необхідність змін самої структури реформ (вже на нижчих рівнях) і змушує їх пристосовуватись до її об'єктивних вимог.

Відносно **системного** визначення сучасного типу політичного режиму і його **модернізаційної складової** в Україні зазначимо, що це можливо лише шляхом **модифікації** регулювання відповідних процесів і не суто декларативного, а дійсного способу відтворення в їх межах реально функціонуючих механізмів як *внутрішнього*, так і *зовнішнього порядку*.

Системно, у нашому випадку, **модифікація** відбувається при зміні принципів **взаємопов'язаності складових обох субсистемних кластерів** України, що торкаються самого підґрунтя формування їх **структури**, а **елементи**, які починають вписуватись у неї **інноваційним порядком**, можуть стати як дійсно **новими**, так і такими, що вже **існували** раніше. Хоча при певній попередній **окремій заданості** в межах самої фокусної **модифікації** відповідні **елементи субсистемних кластерів** можуть почати функціонувати вже згідно з зовсім **іншими принципами**.

Неопатримоніалізм у системі державної влади

Відповідно до вже зазначеного, студію слід почати з осмислення комплексного концептуального підґрунтя **дихотомії «демократії і неопатримоніалізму»**. Тут мається на увазі певний вид **протистояння** між засадами **демократії**, з притаманними для останньої **відкритістю, конкурентоздатністю**, і реальними задумами **присвоєння** результатів функціонування публічно-політичної сфери. Тож дослідження власне цієї контраверсії саме і складає базове підґрунтя значного розширення

дослідницького ресурсу про ступінь *демократизації* або лише її *імітації* в межах розвитку суспільств *пострадянського типу*.

Адекватним засобом розуміння концептуальних засад вказаної проблеми може стати теорія **історичного інституціоналізму** [8,5], у межах якої *ретельно фіксується саме послідовність подійності* при становленні і розвитку певних історичних епізодів, а також *набір факторів*, які безпосередньо *впливають* на алгоритми вибору при визначенні потрібних місць для їх *остаточного розташування* в процесі **історичного розвитку**.

Власне це, згідно з нашою гіпотезою, і дає теоретичне підґрунтя для розуміння складностей і драматичних перипетій при формуванні **віртуальної природи** обох **субсистемних кластерів** *українського походження*, об'єднаних у відповідне субрегіональне утворення і визначене нами як «**держава всупереч**». А в основі даного своєрідного культурно-географічного утворення суто *українського родоводу* саме і лежать процеси *послідовності історичної розстановки* в певному соціумі відповідно до існуючого «*порядку денного*»: *спочатку* спроби позірної глянцевої за зовнішнім виглядом і надзвичайно принадливої **демократизації** і *лише потім* слідує за нею **раціонально-бюрократичної** модернізації держави. Адже саме цей *порядок історичного розміщення базових структурних складових* в обох **субсистемних партикулярних** кластерах *української генеалогії* в результаті і зафіксував практично неподільне домінування в них **квазіпартійних структур**, у яких замість необхідних **ідеологічних** постулатів вже первісно були закладені суто *функціональні* ерзац-механізми їх **політичної імітації**. А справжнім призначенням подібних інститутів **неформального типу** стала як їх рольова спрямованість на одержання **патронажу і щедрої фінансово-матеріальної підтримки** від їх дійсного правителя, так і в обмін на це беззастережна лояльність і безвідмовна готовність з боку власне цих саме інститутів виконувати будь-які настанови і розпорядження «*верховного сюзерена*».

На фоні логічного симбіозу відразу декількох підходів у методології вивчення **базових основ політичного розвитку** *пострадянських держав* досить цікавою виглядає гіпотеза, представлена українським дослідником О. Фісуном. Зокрема, її дослідницькі допуски розставлені у наступній ієрархії *стадіальних ракурсів*: по-перше, «*порядок денний*» навколо **інверсійного розвитку** *країн* формувався нерелевантно, через моделі

специфічного «пактування» пострадянських еліт, які «стабілізували і консолідували різноманітні варіанти недемократичних або напівдемократичних режимів» [6, с.160]. Далі пострадянські міжелітні консолідації можна розглядати як певні *картельні угоди по обмеженню конкуренції* і *вичавлення «сторонніх» від участі в експлуатації* публічних державних ресурсів [2,15]. Подібна *інверсійна логіка розвитку*, згідно з гіпотезою О. Фісуна, і визначає фундаментальну різницю як політичних траєкторій, так і кінцевих результатів демократичного транзиту у Латинській Америці, Південній і Центральній Європі, з одного боку, і пострадянських трансформацій, з іншого [6].

Таким чином, визначеним став вододіл між наслідками в системах певного суспільно-політичного спрямування, які мають досвід національно-державного будівництва, і тих, які його не мають. У першому випадку наявність сильної структури в *модернізованих* державах спонукає до виникнення зазвичай консервативних *авторитарних* режимів (Південна Європа, Латинська Америка, «східно-азіатські тигри»), орієнтованих на норми бюрократичної раціональності і економічного зростання, а у іншому, – завдяки «слабкій державі» і нерозвинутості раціонально-бюрократичних механізмів – з'являються неоматримоніальні режими (Азія і Африка), орієнтовані на цілі форсованої національно-державної консолідації та вилучення ренти. У цьому контексті ключові особливості політичного розвитку і режимної динаміки пострадянських держав можуть бути осмислені за допомогою поняття неопатримоніалізм [7].

Оформлення цього спектру в типології *неопатримоніальних режимів* і їх відтворення саме в Україні має особливий колорит. Модифікація останніх являє собою симбіоз певних елементів *традиційного суспільства і сучасної держави*. Через це для *неопатримоніальних режимів* притаманною є *непослідовність* між «зовнішнім фасадом» держави сучасного типу (наявності конституції, декларованих прав і свобод, парламентсько-партійних інститутів, електоральних систем тощо) і внутрішньою логікою їх функціонування, але вже в реальних умовах.

Для кращого розуміння дійсного ступеню відповідності власне *неопатримоніалізму* для відтворення саме в умовах становлення української державності (протягом періоду чверті століття вже «пострадянського буття») звернемося до більш детального розгляду його

сутнісних ознак і природи. Вперше поняття *патримоніалізм* було застосовано М. Вебером, який протиставив його, так би мовити, чистий тип як феодальному, так і бюрократичному (раціонально-легальному) правлінню [19, с.226–241]. І, на його думку, «у чистому вигляді панування патримоніалізму, особливо в його становій формі, слід розуміти як управлінські повноваження з відповідними економічними правами в якості апропріації економічних можливостей, але приватним чином» [19, с.226]. Тобто через апропріацію (привласнення) управління носіями політичної влади, при невідокремленні публічно-політичної і приватної сфер у соціумі, державою результативно керують як приватним володінням провладні групи, які просто приватизують суспільні функції і державні інститути. При цьому Вебер акцентує особливу увагу на приватному привласненні судово-юридичних і воєнних функцій держави, що часто стає правовою основою для станових позицій привілейованих осіб, які присвоїли собі таке право на протигагу привласнення чисто економічних можливостей у вигляді податкових і будь-яких інших прибутків [19, с.227]. Також не менш важливим М. Вебер вважає те, що «патримоніальним інститутам насамперед бракує бюрократичного поділу сфери «офіційного» і «приватного». Політичне управління розглядається правителем в якості власного підприємства, а політичні повноваження існують як частина його власності, яка може приносити прибуток у вигляді податків і данини» [19, с. 1029-1029].

При досить широкій варіативності ступеня *патримоніалізації* у різних типах систем М. Вебер наголошує, що «для нашої термінології факт принципового тлумачення провладних повноважень та будь-якого іншого порядку пов'язаних з ними можливостей, в якості певної різновидності, має бути основоположним» [19, с.237].

Ступінь можливого «вмонтування» явища *неопатримоніалізму* у середовище *раціонально-легальних відносин* у будь-якому типі суспільства дослідник характеризує як приклад досить рухливої мімікрії: «Людина, яка одержала посаду, набувала разом з нею і право на неї. Вона володіє засобами управління, подібними до тих, якими володіє ремісник як засобами виробництва. Із своїх прибутків він оплачує витрати на управління або віддає правителю тільки частину своїх прибутків, решту ж залишає собі. У ряді випадків схожого порядку посада може стати спадковою або відчуженою, подібно до будь-якої іншої власності» [1].

На фоні екстраполяції наведених визначень, спрямованих на власне факт провалу саме **модернізаційних проектів** у країнах *пострадянського регіону*, сучасна практика реалізації **неопатримоніалізму** дала змогу західним дослідникам Г. Роту, Ш. Ейзенштадту і Ж.-Ф. Медару та іншим висунути ідею про те, що при взаємодії традиційного історичного спадку і практикою сучасності виникають **політичні системи** власне вже вказаного, і справді, **інноваційного типу**. Крім того, останні за своєю природою **не є транзитивними**, або **проміжними**, а навпаки, виявляються вже **кінцевим результатом перехідного процесу**.

Зокрема, у спостереженнях Г. Рота міститься твердження про те, що у нових постколоніальних країнах відсутні досить важливі легально-раціональні елементи сучасної держави, а замість них, навіть після зникнення традиційних форм легітимності, продовжується (і досить успішно) відтворення цілого ряду **попередніх** форм адміністративно-управлінської практики. Спираючись на веберівську концепцію **патримоніалізму**, автор приділяє особливу увагу «персональному правлінню на основі лояльності, яка не потребує віри в унікальні особисті якості правителя, а внутрішнє пов'язана з матеріальними стимулами і винагородженням» [17, с.196]. При ставленні до традиційного **патримоніалізму** як до вже віджилої свій вік категорії сучасна інституційна парадигма постколоніальних країн (на Заході Україну відносять власне до класу таких держав) сприяє своєрідному «рیمейку» інституту персонального правління, яке у більшості випадків набуває рис аж ніяк **не харизматичного**, а реально **патримоніального панування**, яке на пряму заточено на матеріальні інтереси. Отже, відмінність саме такого виду режиму «від харизматичного правління» полягає в тому, що патримоніальному правителю не потрібна ані особиста харизматична привабливість, ані постановки високих цілей: вони відрізняються від легально-раціональних бюрократій тим, що розподіл позицій у держапараті здійснюється поза принципами конституційно регульованого законодавства або кар'єрного зростання відповідно до підготовки і виробничої ефективності» [17].

Ізраїльський дослідник Ш. Ейзенштадт просунувся далі у розробці цієї концепції, яка набула ознак поміркованого варіанту теорії **неопатримоніалізму**. На його думку, на відміну від традиційного **патримоніалізму** поява нових **неопатримоніальних** структур стала

продуктом процесу модернізації у таких суспільствах, де найбільш характерним є певний симбіоз елементів традиційності і сучасної держави. Іншими словами, в реальності існує специфічна **парадигма режимного «синтезу» традиційного і сучасного**. На думку Ейзенштадта, «..використання поняття «патримоніальний» для описання різних режимів витікає з реакції на неадекватність як базових пропозицій головних досліджень з теорії модернізації, так і більш пізніх концептів зразка «фіаско модернізації», «політичний занепад» або «транзитивне» суспільство. Це поняття підкреслює неадекватність згаданих пропозицій, вказуючи, що, по-перше, більшість із цих країн не йдуть у напрямку сучасних національних держав або суспільств революційного типу; по-друге, – ці режими необов'язково є «транзитивними», «перехідними» або проміжними фазами на шляху до єдиного варіанта сучасності; по-третє, що у їх розвитку, навпаки, і зараз присутня така собі своя, певна логіка; і нарешті, по-п'яте, що, у всякому випадку, частина цієї логіки або паттерна змін може витікати із деяких аспектів історичної традиції цих суспільств і може бути пояснена виключно саме в її межах» [11, с.5].

Очевидна концептуальна інноваційність у підходах Ш. Ейзенштадта полягала насамперед у тому, що він не тільки чітко **констатував можливі межі відтворення модернізації в постколоніальних суспільствах**, але й переконливо **продемонстрував, якого саме типу системи виникають у результаті здійснення модернізації, до якої міри її результати не відповідають первісним оптимістичним сподіванням**. І на підтвердження цього Ейзенштадт зазначив, що для **неопатримоніалізму** найбільш типовими є «...кристалізація декількох політичних синдромів: монополізація центральної влади і політичних ресурсів з боку центра; мінімізація незалежного доступу більш широких груп до таких ресурсів і позицій контролю за ними; і в той же час мінімальний ступінь створення центром або суспільством нових, більш диференційованих типів соціальної організації інститутів» [11, с.18].

Тобто виникає **триєдина системна парадигма формальних і неформальних процедур – концентрація** політичних, економічних і символічних ресурсів виключно у влади, при одночасному **відлученні** решти останніх груп і прошарків суспільства від доступу до ресурсів і позицій контролю над нею; управління державою здійснюється в режимі **приватного володіння (патримоніуму)** правлячими провладними

угрупованнями, які, у свою чергу, **приватизують** цілий набір суспільних функцій і інститутів, перетворюючи їх у джерело власних прибутків; і, нарешті, **норми, конфігурації** етнічних, класових, регіональних і сімейно-родинних зв'язків нікуди не зникають, а навпаки, відтворюються у сучасних політичних і економічних відносинах, визначаючи при цьому **рамки способів і принципів їх функціонування**.

Найбільш цікавими і особливо корисними для визначення власного майбутнього України можуть стати концептуальні викладки у розвиток методології дослідження **неопатримоніалізму**, які були внесені французьким науковцем Ж.-Ф. Медаром. Його інновації полягали в тому, що він визначав цей феномен як самостійне політичне явище, яке має дещо **відмінну** від традиційно представленої **структуру власної природи**. Центральне місце в його **підході** біло відведено **симбіозу традиційних і сучасних форм**, яким він приділив найбільшу увагу.

У системному розумінні це виходило з відомої формули, що держава є елементом міжнародної системи, але внутрішньо вона все ж є структурою більш вищого порядку відносно системи міжнародної. Відповідно порівняно висока самостійність держави пояснюється тим, що елементи, з яких вона складається, виникли і існують значно довше, ніж сучасна міжнародна система. І тому це накладає особливий відбиток на відносини між цими елементами і самою державою. При цьому Ж.-Ф. Медар переводить ці елементи на рівень формуючих сегментів **неопатримоніальних структур**, які мають змогу перетворити характер самої держави у її формат визначення як «недорозвиненої держави» (underdeveloped state). І це може стати умовою постійності, а не тимчасовості, і аж ніяк не стадії перехідного розвитку. «Є в наявності все більше підстав розглядати ці держави не як перехідні або такі, що розвиваються, а навпаки, як такі, якими вони є насправді: нерозвиненими державами» [16, с.162]. Головним у методології підходу Ж.-Ф. Медара до **неопатримоніалізму** є розуміння того, що **приватизація публічно-політичної сфери** насправді перетворює **політику** у певну і навіть десь у **безпрограшну різновидність бізнесу саме тому, що політичні ресурси відкривають безперешкодний доступ до ресурсів економічних**. А звідси і влучна характеристика природи виникнення політичних перевертнів, які особливо зараз часто почали зустрічатись в обрях українського внутрішньополітичного істеблішменту: «...не багатство є джерелом

політичної влади, а навпаки, політична влада є джерелом багатства, хоч подібні практики можуть бути простежені практично всюди. Проте саме в межах недорозвиненості держави вони радикально мають змогу видозмінити саму систему» [16, с.181–182,185].

Надзвичайно важливим для сьогоденної України є також розуміння безпосередньої пов'язаності політичної модернізації самої країни зі ступенем становлення і розвитку в її межах **неопатримоніалізму** як **домінуючого режиму**. З точки зору причинно-наслідкових зв'язків така пов'язаність базується на результатах практичного **фіаско у модернізаційному створенні сучасного національно-державницького формату європейського типу** і тому практичної складності **формального встановлення адекватних для цього типу раціонально-бюрократичних механізмів**. Вказане певно підтверджує теорію **історичного інституціоналізму** і підкреслює очевидність виходу на прем'єрні ролі саме категорії **неопатримоніалізму**. Це відбулось за рахунок встановлення вже заданих (ще за останні роки існування Радянського Союзу) **умов інверсійного розвитку**, коли була встановлена **домінація картельних угод щодо практичного знищення конкуренції і захоплення керівних позицій** в українській державі **бувшим партійним керівництвом, яке одержало прямий доступ до розподілу і експлуатації державних ресурсів**.

Особливість встановлення **режимів за неопатримоніальним типом** була слушно підкреслена К. Клепхемом: «...неопатримоніалізм – це форма організації, в якій відносини патримоніального типу заповнюють всю політико-адміністративну систему, яка формально побудована на раціонально-легальних відносинах. Офіційні особи посідають позиції в бюрократичних установах, маючи формально встановлені повноваження, проте здійснення цих повноважень відбувається, наскільки це можливо, не у форматі державної служби, а скоріше як реалізація приватної власності. Загальні закономірності побудовані при цьому на патримоніальній моделі правителя і васала, а не за раціонально-легальними взаєминами між начальником і підлеглим. Такий самий тип поведінки скоріше зорієнтований на демонстрацію персонального статусу чиновника, а не на виконання суспільних функцій» [10].

Логічним підтвердженням запропонованої гіпотези виявилася характеристика **неопатримоніалізму** як активного стимулятора **«гібридної» модернізації політичної субсистеми**. На це раніше звернули

фокусну увагу М. Браттон і Н. ван де Валле, зосередившись насамперед на існуючому **внутрішньому взаємотяжінні**, на перший погляд, **діаметрально протилежних плюсових величин – звичаїв і образчиків патримоніалізму та формальних раціонально-легальних інститутів**: «Відносини лояльності і залежності пронизують формальну політико-адміністративну систему, і посідання бюрократичних позицій відбувається скоріше не для виконання суспільних функцій, як це подається зовні, а скоріше для примноження особистого статку і підвищення власного статусу. Хоча державні функціонери одержують офіційну платню, вони також мають можливість одержувати прибутки незаконно, пребенд, за рахунок елементарної корупції, які вкупі з часом формують призначення певної посади.

Голова держави і його найближче оточення знижують функціональну ефективність модернового держапарату номінально через використання патронажу і клієнтельських практик для підтримання порядку. Більш того, паралельні і неофіційні структури можуть мати значно більшу владу і повноваження, ніж формальні органи управління. Підсумовуючи все наведене вище, зазначимо, що очевидною рисою неопатримоніалізму стає інкорпорація патримоніальної логіки в роботу формальних інститутів» [9].

Концепція автора відносно **«гібридності» неопатримоніалізму** також має підтвердження у висновках першого українського дослідника проблем **неопатримоніалізму** у країнах пострадянського простору О. Фісуна: «Ключову роль у функціонуванні пострадянських неопатримоніальних систем грають не раціонально-легальні відносини в рамках офіційних систем взаємодії, а **клієнтарно-патронажні зв'язки**, які регулюють доступ неопатримоніальних гравців до різного роду ресурсів на основі відносин особистої залежності, що підвищуються через асиметричну конвертацію та обміну капіталів. Відповідно, формування економічного капіталу відбувається не через привласнення засобів виробництва, а, насамперед, через привласнення засобів управління» [6, с.170].

Остаточно визначившись з основними **ознаками модернізації політичного режиму** в Україні, зупинимось на **власній сукупності елементів субсистеми українського гатунку**, призначеної для **внутрішнього вжитку**. Насамперед це стосується описання політичної

реальності, яка може бути визначена після прийняття конституційної реформи 2004 р. і детермінована як специфічний **«гібридний» режим неопатримоніальної демократії**. Останній, у свою чергу, отримав **ознаки трансферу від суперпрезиденталізму Л. Кучми в бік прем'єр-президентської моделі на етапі перехідного періоду** [18].

Щоправда, виходячи з реалій вже існуючого протягом 25 років українського *історичного контексту*, зазначимо, що **неопатримоніальна демократія** у цьому випадку **не є перехідною або проміжною формою**, що є тільки результатом реформи 2004 р., а **насправді вже має риси нормальної форми функціонування прем'єр-президентського режиму** [14]. **Гостання існує в соціальному контексті клієнталізму**, де базовим мотивом поведінки головних протагоністів є «пошук ренти» (rent-seeking). У той же час політичні гравці формально виступають **конкурентами у межах дії електоральних механізмів** (ведуть боротьбу за посаду президента і більшість у Верховній Раді). При цьому, ключовим смислом їх політичної діяльності є «захоплення держави» (state capture).

Наявність системної необхідності підтримання внутрішньої сукупності елементів у стані певної динамічної єдності у межах субсистемного кластера (тепер з більш зрозумілою назвою **«Гібридний акорд неопатримоніальної демократії по-українськи»**) обумовило конвертацію нових конституційних правил у канони гри у режимі певної політичної раціоналізації. Тут присутні інші норми – до цього навіть прозорість вартісної гонки лише за «президентський приз» на практиці виявилась суттєво зниженою.

Тепер **розподіл влади між президентом і прем'єр-міністром** очевидно став на перешкоді реалізації політики «переможець одержує все» і почав скеровувати охочих за спільним «дербі» до завзятого переділу дивідендів з політичного поля пропорційно підсумкам виборів [12]. Це створило **передумови реального переходу від монопольного до кооперативного розподілу електоральних призивів**.

Після **конституційної реформи 2004 р. ключовою передумовою формування саме «неопатримоніальної демократії по-українськи»** стало провладне збереження, обережне відтворення і «догляд за найбільш чутливою, больовою точкою» **клієнтельного середовища**, а точніше власне **практично повністю корумпованого силового і фінансового середовища неопатримоніальної держави**. У цьому сенсі, згідно з

теоретичними концептами М. Вебера відносно «ірраціональності у здійсненні судочинства, адміністративного управління і оподаткування» [19, с.240], такий стан значно **полегшує розподіл необхідних ресурсів** серед існуючих **партійних холдингів**. За такого підходу в основі існування **неопатримоніальної демократії** також лежить **«переділ» влади** (power-sharing) між **головними осередками, які контролюють корупційні можливості і наявність приблизного паритету між ними**. А звідси і умови екзистенції загального **патронажного і корумпованого контексту** на додачу до міцних і сталих зв'язків у межах блока правоохоронних органів і системи судочинства. Справа в тому, що в сукупності вони спричинили створення вже альтернативної **клієнтарно-патронажної мережі** вже навколо іншої **гілки влади – прем'єра**.

До того ж, конституційна реформа 2004 р. заклала в механізм модернізаційної дії **субсистемного кластера «українського розливу» для внутрішнього вжитку досить дотепний у політичному сенсі інституційний «гібрид»**, що має здатність до **режиму функціонування у 2-х вимірах**: з одного боку, **авторитарно-бюрократичного** – за умов **контролю президента над більшістю у Верховній Раді, наявності прем'єр-міністра з лав підлеглої йому ж команди та близького до нього ж Генерального прокурора, а значить, і можливості повністю контролювати як силову, так і фіскальну вертикалі; а з іншого, – реалізацію конкурентно-демократичного паттерну: мережу клієнтарно-патронажного порядку, що поділена між двома центрами влади. У цьому випадку це може відбутися, якщо президент не контролює Верховну Владу, або прем'єр-міністр не є з *непрезидентського оточення*, або ж кооптований з **альтернативно-патронажної мережі** (при цьому подібна **«гібридність»** може функціонувати як у **почерговому, так і синхронному режимах**).**

Свідомо не беручи до розрахунку певні інші деталі згаданої реформи, звернемо увагу на важливість **інституціалізації** при здійсненні контролю над таким ключовим сегментом **клієнтарно-патронажної мережі**, як досягнення затребуваного і до того ж бажаного **модернізаційного позитиву** у створенні успішно діючих **партійних холдингів**.

Це означає, що феномен **неопатримоніальної демократії** виступає в якості інноваційного агента політичної системи, а її концентрованим

виразом стає діяльність відповідного *партійного холдингу*. Саме його застосовують як дієвий інструмент, що є виразом інтересів впливових **фінансово-промислових груп**, які ведуть боротьбу за голоси виборців, а значить, у кінцевому підсумку, – *за доступ до поділу рентоздобувних можливостей* як у машині державної влади в цілому, так і у *вертикалі* виконавчої влади зокрема. Крім того, *партійні холдинги* діють як акумулятори фокусних політико-економічних інтересів різноманітних сегментів *клієнтарно-патронажних мереж*. Вони також функціонують у вигляді заміщення бувших до цього традиційними способів залучення їх партисипантів до провладних структур через *персональні відносини* і *особисту лояльність* (до речі, ця практика спостерігається при всіх українських президентах). Щодо фактичного застосування, *партійні холдинги* виступають своєрідно **модернізаційним інструментом** активного залучення до своїх лав *рентоздобувних сегментів* зі структур державного управління.

Тому, на відміну від *неопатримоніальних режимів класичного, традиційного зразка*, де базовий вектор політичного процесу був зорієнтований, головним чином, на доступ до використання *клієнтарно-патронажних мереж*, що були підлеглими першій посадовій особі держави, ступінь досяжності та можливі підходи до виконавчої вертикалі, вже за умов домінації *неопатримоніальної демократії*, відбуваються у принципово *іншому режимі* – вони формуються в процесі електорально-конкурентного відбору. А до ампула безпосередніх протагоністів ще задіяно партійні холдинги за інтересами, представлені цілим вектором *клієнтарно-патронажних груп стейкхолдерів* (ключових учасників). У цьому випадку вже спостерігається можливість *прямої залежності розподілу і привласнення дивідендів* від функціонування **політичного поля** на основі результатів **електорального вибору** і згідно з **формальними існуючими нормами**.

«Гібридність» неопатримоніальної демократії після Євромайдану

Після бурхливих подій революції Євромайдану *«гібридний» характер неопатримоніальної демократії по-українськи»* став *ще виразнішим*. Це було обумовлено **більшою відкритістю політичної системи**, що стала відбуватись за рахунок очевидного **підйому**

громадянської активності, відсутності домінуючого впливу провладної партії, а також зростання *конкуренції* між новими центрами політичного впливу. Інший бік «*гібридності*» був позначений не менш *промовисто*: *патримоніальна природа політичного режиму*, що первісно існує з моменту проголошення Незалежності, поряд з принципами його організації і функціонування, в сумі *залишилися незмінними*. Продовжилася *домінація неформальних інститутів над формальними*. Базовим підґрунтям організовуючих факторів *залишилися клієнтарно-патронажні зв'язки*. Практично незмінними зберігалися і особиста лояльність, і приналежність до того чи іншого клану або певному колу родичів, «любих друзів» та ділових партнерів. Бекграунд *патримоніалізму* і наразі *є визначальним* при створенні політичних партій, призначенні на відповідальні державні посади, а також у встановленні своєрідно модернізованих взаємовідносин між політичними акторами на рівні як держави, так і регіону.

Висока активність патримоніальних принципів української політики як базових елементів організації суспільства знайшла вираз в інституалізації *плюралістичності* в серії *формальних і неформальних угод* політичних гравців *Євромайдану*. Це, в свою чергу, забезпечує високий ступінь модернізаційних вимог до зростання активності у функціонуванні всього *субсистемного кластера «гібридног» акорду неопатримоніальної демократії по-українськи»* при виробленні *внутрішньополітичних засад* у межах *самобутнього* функціонування *геополітичного регіону* з відповідним кодом «*omnes et singulos*». На відміну від аналогічного кластера *російського походження, український* достойник має певні перспективи здійснення більш *плюралістичної спрямованості і демократичності* у режимі власної функціональності.

Самобутність ознак самої *природи субсистемного кластеру*, в основі якого лежить «*гібридність*» *патримоніальної демократії по-українськи»*, має також *непересічний потенціал можливостей, спільну дію, наслідки*, а головне – *залишковий ефект*. На жаль, ми не маємо змоги усвідомити і осягнути увесь розмір їхніх мабутніх відтворень.

Можемо констатувати лише суто *системні несумірності* з можливостями цілого ряду інших елементів субрегіональної структури. До них належать *плюралізація політичног опростору* і *спроба його перебудови* за новими *формальними і неформальними*

лініями розмежувань. Зокрема, це стосується *своєрідної тандемократії*, що заснована на інституційному поділі (і конкуренції) прем'єрської президентської вертикалі влади.

Проте існує й інша *партикулярність* у «гібридності» *неопатримоніальної демократії*, в якій *рентоздобуття* продовжує залишатися *ключовим двигуном політичної конкуренції*. А різні *клієнтарно-патронажні мережі* олігархів під виглядом політичних партій *конкурують* у межах *формальних* електоральних механізмів. Утім, базовим завданням і смислом *політичного протистояння*, тим не менше, залишається *захоплення і поділ держави* з метою остаточного *контролю над джерелами ренти*[13].

Черговою *принциповою несумісністю властивостей* розглянутої *субсистеми* відносно до *суми властивостей елементів*, що її складають, є позірна *конкуренція між партійними холдингами*, які насправді є *не стільки реальними, скільки віртуальними* політичними машинами, які організовують *національні клієнтарно-патронажні мережі* головним чином *для вилучення ренти в центрі і на місцях*.

Яскравим свідомством подібного роду *політичної модернізації* є формування *коаліції* Кабінету Міністрів («Народний фронт») після виборів до Верховної Ради 2014 р. і *політичне наповнення серйозної сутички за контроль* над податковими і митними органами, а також конкуренція за топ-менеджерські посади у державних корпораціях, особливо паливно-енергетичного комплексу. І навіть вимушена *заміна персоналії* прем'єр-міністра А. Яценюка на В. Гройсмана у середині квітня 2016 року лише зайвий раз підкреслює *існування авторитарно-бюрократичного контролю президента* над бажаною для нього *більшістю* у Верховній Раді, наявності прем'єр-міністра з лав підлеглої йому команди, разом з Генеральним прокурором Ю. Луценком, приведеним до влади 12.05.2016 р.

Подібна *субсистемна реалія* лише забезпечила подальше *ситуативне поглиблення протистояння* між обома *внутрішньосистемними кластерами російського і українського походження* в межах *геополітичного регіону* з відповідним кодом «*omnes et singulos*». І навіть метаморфози *гетерогенності*, що відбуваються в межах кожного сегмента *спільного російсько-українського культурно-географічного утворення*, не зменшують рівень існуючого між ними

системно-політичного антагонізму, а лише підкреслюють ступінь **інкогерентності** у визначенні переможця наперед.

Як свідчить *історичний досвід*, **кардинальні зміни** в будь-якій **системі** відбуваються внаслідок або певних **глобальних катаклізмів**, або суто **внутрішніх критичних чинників**, що вже не мають **альтернативного вибору**. **Зовнішній вплив** звичайно **можливий** і навіть може бути досить **впливовим**, проте до принципівих трансферів чи корінних перетворень або реформувань зазвичай **не приводить**.

Використані джерела та література:

1. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий. Попытка сравнительного исследования в области социологии религии : введение // Вебер М. Избранное. Образ общества. – М. : Юрист, 1994. – С. 70.
2. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации. (Наброски к теории) / В.Я. Гельман // Полис. – 2001. – №1 – С. 15–29
3. Модернизационный процесс в Украине: основные проблемы и условия их решения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://banauka.ru/5464.html>
4. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию. 4-е изд., перераб. и доп. / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев. – М., 2005.
5. Телен К. Исторический институционализм в сравнительной политологии / К. Телен // ОЙКУМЕНА. – 2006. – Вып. 4. – С. 77–118.
6. Фисун А.А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация / А.А. Фисун // Политическая концептология. – 2010. – №4. – С. 160.
7. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А.А. Фисун. – Харьков : Константа, 2006.
8. Холл П., Тейлор Р. Политическая наука и три новых институционализма / П. Холл, Р. Тейлор // ОЙКУМЕНА. – 2007. – Вып. 4. – С. 48–76.
9. Bratton M., and N. van de Walle. Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in a Comparative. – Cambridge University Press, 1977. – P. 62.
10. Clapham C. Third World Politics. – Madison : University of Wisconsin Press, 1985.
11. Eisenstadt S. N. Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism. – London. Sage, 1973.
12. Fisun O. Ukrainian Teeter-Totter: Vices and Virtues of a Neopatrimonial Democracy / Fisun Oleksandr // PONARS Eurasia Policy Conference (Washington DC, October 2010) / Ed.by A.Schmemmann and C.Welt. – Washington : George Washington University, 2010. – P. 69–74.
13. Fisun O. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective / Oleksandr Fisun // Democratizatsiya. – 2012. – Vol. 29. – №2. P. 87–96.
14. Hale H. Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia / H. Hale // World Politics. – 2005. – Vol. 58 (1). – P. 133–165.
15. Mc-Faul M. The Fourth Wave of Democracy Noncooperative Transitions in the Post Communist World / M. Mc-Faul // World Politics. – 2002. – Vol.54. – №2. – P. 212–244.
16. Medard J.-F. The Undeveloped State in Tropical Africa: Political Clientalism or Neopatrimonialism / J.-F. Medard // Private Patronage and Public Power / Clapham C. (ed.). – New York : St. Martin's Press, 1982.
17. Roth G. Personal Raidership, Patrimonialism and Empire Building in the New States / G. Roth // World Politics. – 1968. – Vol. 20. – №2.

18. Shugart M. S. and Carey J. M. Presidents and Assemblies: Constitutional Designs and Electoral Dynamics / M. S. Shugart and J. M. Carey. – Cambridge University Press, 1992.
19. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology / M. Weber–Berkeley : University of California Press, 1978.

УДК 327:94

Циватий В.Г.

МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ДОСВІД ЛАТВІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПОЛІЦЕНТРИЧНОГО СВІТУ: ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовано основні напрями зовнішньої політики, історичні та інституційні передумови її формування, політико-дипломатичний і соціально-економічний потенціал Латвійської Республіки у ХХ-ХХІ ст. Окреслено особливості становлення державності, національну специфіку, моделі дипломатії та дипломатичний інструментарій, здобутки, проблеми й інституційні перспективи політико-дипломатичного розвитку Латвійської Республіки в умовах глобалізованого світу.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, політико-дипломатична система, дипломатичний інструментарій, Латвійська Республіка, Україна.

Циватий В.Г. Модернизационные опыт Латвийской Республики в контексте глобальных и региональных интеграционных процессов полицентрической мира: политико-дипломатическое измерение

В статье проанализированы основные направления внешней политики, исторические и институциональные предпосылки её формирования, политико-дипломатический и социально-экономический потенциал Латвийской Республики в ХХ-ХХІ вв. Раскрыты особенности становления государственности, национальная специфика, модели дипломатии и дипломатический инструментарий, достижения, проблемы и институциональные перспективы Латвийской Республики в условиях глобализованного мира.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, институционализация, политико-дипломатическая система, дипломатический инструментарий, Латвийская Республика, Украина.

Tsivatyy V.G. Modernization experience of latvia in the context of global and regional integration proress of polycentric world: political and diplomatic dimension

The basic directions of foreign policy, historical and institutional preconditions of its formation, political, diplomatic and socio-economic potential of the Republic of Latvia in ХХ-ХХІ centuries is analised at the article. Particular attention is paid to the peculiarities of state formation, to national specifics, the model of diplomacy and diplomatic tools, achievements, problems and perspectives of institutional development of political and diplomatic Latvia in the globalized world.